

projekta Vinko Rajšp zajel celotno besedišče kart. Zelo natančno so izdelani indeksi (nemške, italijanske in slovenske oblike krajevnih imen).

Ignacij Voje

Jože Žontar, **Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848.** Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1998. 265 strani.

Dr. Jože Žontar – ravnatelj Zgodovinskega arhiva Ljubljana, arhivist, zgodovinar, univerzitetni profesor – je velik del svojega zgodovinarskega dela in interesa usmeril v raziskovanje uprave in sodstva v 18. in 19. stoletju in velja za glavnega poznavalca te problematike v času Marije Terezije in Jožeta II. Iz njegove bibliografije omenimo le dve deli, ki sta zaznamovali njega, njegov opus in pomembno tudi samo stroko. To je njegova disertacija iz leta 1977 z istim naslovom kot knjiga, na katero želimo opozoriti s tem zapisom, ter pred desetimi leti v treh jezikih objavljena knjiga z naslovom *Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918* (Graz-Klagenfurt-Ljubljana-Gorizia-Trieste 1988), v katero je Žontar prispeval pomembni študiji o upravi od srede 18. stoletja do leta 1918 in knjigo tudi uredil. Že ta dva podatka prepričata, da je nova knjiga Jožeta Žontarja, ki je nadaljevanje njegovega raziskovalnega dela, strokovno utemeljena in premišljeno urejena. Ob branju knjige se naša pričakovanja povsem potrdijo. Knjiga je namenjena predvsem stroki in predvideva določena predznanja bralca, saj se avtor zelo natančno drži časovnega in vsebinskega okvira, ki ga ponuja naslov knjige.

Nastajanje uprave in sodstva, kar daje osnovo in povezuje s časom 18. stoletja, moremo zamejiti v čas prehoda iz srednjega v zgodnji novi vek – v čas zgodnjenovoveškega oblikovanja držav. S prostorom, kjer strnjeno prebivamo Slovenci, je bilo to povezano v obdobju ambicioznega vladanja Maksimilijana I. (1493–1519). Kot cesar je na eni strani začel na ravni cesarstva vzpostavljati skupno upravno in sodno organizacijo, ki sta ponujali prej kot trdno povezavo le neke vrste bolj urejeno komunikacijo in neko minimalno stičišče v sicer interesno raznolikem cesarstvu, na drugi strani pa je Maksimilijan kot deželni knez vzpostavil nekatere skupne osrednje upravne in sodne organe tudi v habsburških dednih deželah (v našem primeru avstrijskih dednih deželah), kjer je to utrjevanje vladarjevega položaja in nakazovanje poti v absolutizem naletelo na – poenostavljeno rečeno – nasprotovanje takrat že oblikovanih stanovskih korporacij v posameznih deželah. Vendar zaradi teritorialnega sosedstva avstrijskih dednih dežel ter do neke mere tudi povezovanja teh dežel zavoljo takratnega zunanjega vojaškega pritiska lahko v 16. stoletju v avstrijskih dednih deželah že prepoznamo tisto jedro, okoli katerega je nastala s kasneje priključenimi kraljestvi Avstrijska monarhija.

Ko opazujemo oblikovanje uprave in sodstva skozi daljše časovno obdobje, se tako dejansko srečujemo s tremi družbenimi procesi: prvič z oblikovanjem absolutizma, drugič z oblikovanjem države in tretjič s transformacijo individualca fevdalca-plemiča-vojaka, ki je začel – povezan v kolektivno stanovsko telo – svoje interese izražati skupaj z drugimi stanovskimi enakimi ljudmi. Stanovi, ki so razvili svojo upravo, so nastopali kot nekakšna opozicija deželnemu knezu-vladarju in njegovi upravi. Svojevrstno rivalstvo dveh strani, ki sta bili hkrati ena od druge odvisni, se je še poglobilo s konfesionalno razprtostjo v 16. stoletju. Šele z verskim razčiščenjem, razmejitvijo in umiritvijo v cesarstvu in s tem tudi v habsburških dednih deželah, ko je prišlo do uvedbe konfesionalnega absolutizma ter zlasti po vestfalskem miru sredi 17. stoletja, ki je za skoraj stopetdeset let usodno zaznamoval celo Evropo, je bilo jasno, da Rimsko cesarstvo nemške narodnosti ne bo več moglo delovati kot politična enota. Glede na razmere v cesarstvu in širše v Evropi, ko so države začele slediti politiki t.i. ravnotežja sil, se je začela oblikovati nova vsebinska podoba avstrijskih dednih dežel – identiteta Avstrijske monarhije. Na prelomu v 18. stoletje so jo pomagali uveljaviti avstrijski vojaški uspehi na jugovzhodu proti Turčiji in ozemeljski sporazumi po španski nasledstveni vojni. Avstrijska monarhija je postala pomembna evropska sila. Njen položaj je vladar skušal najmanj obdržati ter »novo državo« navzven zaščititi z dobro vojsko in diplomatskimi prizadevanji. Za to je moral začeti spreminjati dotedanjo stanovsko samoupravo in izvajati notranje reforme, s katerimi naj bi državo čimbolj pravno in upravno poenotil. Prav o tem – o pravni

urejenosti oziroma o reformah na področju uprave in sodstva od srede 18. stoletja do srede 19. stoletja – pa govori knjiga dr. Jožeta Žontarja. Knjiga tako posredno govori o Avstrijski monarhiji v zvezi z navedeno problematiko, neposredno pa seveda o slovenskih deželah, ki so bile takrat v okviru monarhije.

Ob nastopu Marije Terezije (1740–1780), ki je nasledila moškega vladarja v Avstrijski monarhiji, nobena evropska konkurentka (Bavarska, Francija, Saška, Prusija) ni priznala tej tvorbi državnosti, saj so nanjo gledale kot na skupino dežel in kraljevin, do katerih imajo tudi one delno pravico. V njenem času sta se tako izrazili predvsem dve zahtevi, ki jih je morala uresničiti, če je hotela Avstrijska monarhija preživeti: uvesti je morala absolutizem kot družbeni red, ki je prevladal v Evropi, in premagati oziroma odvrniti preteče nevarnosti. Za dosego takega cilja pa so bile potrebne davčne in upravne reforme (tem pa so naglo sledili v merkantilizem usmerjeno gospodarstvo z nastavki industrializacije, do določene mere spremembe v položaju podložnika, denarna in vojaška reforma, reforme na področju šolstva, zdravstva in socialnega skrbstva itd.). Nastopila je doba terezijansko-jožefinskih reform, ki sta jih skušala Marija Terezija in njen sin Jožef II. (1780–1790) uveljaviti s preštevilnimi uredbami in ukrepi. Nastopila je doba, ko je želela država v svoje roke prevzeti vse in tudi nadzorovati vse. Država se je vtikala tudi v tako podrobne stvari kot je npr. peka določene vrste piškotov. Nastopila je doba, ki jo kot obliko vladavine v ožjem pomenu imenujemo pravni absolutizem.

Avstrijska monarhija, ki je bila etnično, jezikovno in kulturno tako različna in ki jo je oblikovalo prebivalstvo tako različnih običajev in navad, je lahko sledila novim gospodarskim in političnim ciljem samo skozi dinastijo in z njo zvezanimi teritoriji. Zavest o pripadnosti tej državi je rasla v glavnem samo skozi absolutističnega vladarja. Vladarica, če je želela zagotoviti varnost monarhiji in – navidez protislovno – tudi stanovom, je morala zato zmanjšati njihovo omejevalno moč s tem, da je oblikovala novo državno upravo. Nalogo je Marija Terezija zaupala Friedrichu Wilhelmu Haugwitzu, »prekletemu tvorcu projektov«, kot ga je imenoval član kranjskih stanov in hkrati (kot vladaričin uslužbenec) predsednik reprezentance v Ljubljani. Haugwitz je izdelal Glavni načrt, ki je predvideval prevzem stanovske deželne in lokalne uprave v državne roke, s tem pa tudi prevzem razdelitve in pobiranja davkov. Temeljna izgradnja oblastne birokratske piramide je potekala od leta 1747 do 1749. Haugwitz je na ravni države oblikoval osrednji organ, podoben državni vladi, in združil finančne ter upravne zadeve, ustanovil pa tudi vrhovno sodišče. Z oblikovanjem take osrednje vlade je dosegel nadzor nad notranjo politiko, financami in gospodarstvom. Na deželni ravni, kar je seveda osrednja tema knjige, je storil enako: ustanovil je vlade in stanovom odvzel iz rok sodstvo. Z ustanovitvijo posebne »merkantilne province Primorje« pa je osrednji oblasti na Dunaju zagotovil nadzor nad glavnimi pristanišči od Trsta do Reke. Upravni sistem, avtor nas ob tem opozarja na razlike med deželami in podaja primerjave ter posebnosti, je tako dobil na deželni ravni jasne okvire, čeprav sta do njegove ustalitve potekli dobri dve desetletji.

Z ustanovitvijo deželnih vlad so postali odveč osrednji uradi v Gradcu, ki so bili za notranjeavstrijske dežele (Štajersko, Koroško, Kranjsko) prej osrednji, enako pa je postal nepotreben vicedom, prej stoletja osrednji deželnoknežji upravni organ v posamezni deželi. V sedemdesetih letih 18. stoletja je prišlo do razpustitve skupnosti pristanišč, pri čemer je bilo najpomembnejše, da je bila Reka priključena hrvaškemu kraljestvu oziroma je bila podrejena ogrskemu namestništvu in je kasneje do neke mere ohranila avtonomijo kot corpus separatum ogrske krone. Tej državi upravno-oblastni vertikali (vlada na državnih in vlade na deželni ravni) so se pod nadzorom države priključila še okrožja na lokalni ravni. Stanovi so povsem izgubili nekdanjo moč, saj so njihovi deželni in lokalni upravni organi s tem izgubili ves vpliv. Vse javnopravne zadeve so bile prepuščene državnim uradom. Da bi izgubljeni vpliv plemstva ne izgledal preveč boleč in očiten, je osrednja oblast dovolila stanovom, da so v zvezi z deželnimi zadevami dajali še naprej svoja mnenja, vendar pa vladarja niso obvezovala. Skoraj tristoletni vpliv stanov je bil praktično povsem izničen. Če sta se v začetku zgodnjega novega veka oblikovali deželnostanovska in deželnoknežja administracija, ki sta druga drugo dopolnjevali (čeprav vsaka s svojimi interesi) v okviru teritorialno zaključenega in pravno poenotenega teritorija (dežele), je v drugi polovici 18. stoletja nastala administracija v upravno poenotenih državi (to je v avstrijski polovici monarhije in z njo v slovenskih deželah).

Deželno stanovsko administracijo je nova ureditev v bistvu izključevala. Ni je sicer ukinjala, ampak jo je zaobšla. Državna uprava je začela prevladovati, pri čemer je absolutistični centralizem našel pot, da je v državni strukturi na srednji (=deželni) ravni ohranil okvire historičnih dežel. Z

novo in poenoteno upravno organizacijo je bilo oblikovano učinkovito orodje, s katerim je lahko država zagotovila neposreden nadzor nad dohodki od davkov in možnost za njihovo uporabo. Ustvarjeni sta bili med seboj ločeni upravna in sodna vertikala, ki sta si delili na center in dežele, pri čemer je sicer prihajalo tudi do občasnih kompetenčnih sporov, vendar pa sta uprava in sodstvo postala hierarhično strukturirana, pregledna, vse bolj strokovno ustrezna in operativno uporabna državna organa. Pravno poenotenje države in zato njena lažja »prehodnost« ter občutek o večji pravičnosti države do vseh njenih državljanov so se pri ljudeh osredičili v spominu na vladarico Marijo Terezijo kot simbolu dobrega vladarja in vladanja, v Ljubljani pa sta ostala v veljavi tudi izraza kresija in magistrat, ki jih še vedno uporabljamo za hišo, kjer urejamo najrazličnejše upravne zadeve.

Pri tako zapleteni stvari kot je struktura oblasti oziroma oblikovanje uprave in sodstva, njuno delovanje, predstavitvi nominalne in realne vrednosti številnih služb, funkcij in dostojanstev, opozorilo na posebnosti in značilnosti ter primerjavi med deželami, bi lahko imeli tudi kakšno kritično pripombo, ki pa bi bila zanemarljiva in zato pri splošni predstavitvi nebitvena ter nepotrebna. Avtor je namreč napisal pregledno, razumljivo, faktografsko zanesljivo, terminološko jasno in uporabno študijo, ki lahko nastane samo kot posledica zanesljivega znanja.

Vasko Simoniti

Pošta na slovenskih tleh. Maribor : Pošta Slovenije, 1997. 411 strani.

Ob stoletnici zgraditve poštne palače v Ljubljani je na pobudo vodstva Pošte Slovenije v kar 15.000 izvodih velikega formata izšel vsebinsko zelo bogat, odlično opremljen in ilustriran zbornik *Pošta na slovenskih tleh*. Štiričlanski uredniški odbor, ki so ga sestavljali poleg glavnega in odgovornega urednika **Andreja Hozjana** še **Ervin Hartman**, **Ljudmila Bezlaj Krevel** in **Vladimir Klinar** kot člani, je opravil zahtevno delo. Kot strokovni recenzent je pomemben delež k uspešnemu izidu zbornika nedvomno prispeval akademik **Ferdo Gestrin**. Z enim ali več prispevki je sodelovalo 11 priznanih avtorjev, uvod je napisal **Alfonz Podgorelec**, direktor Pošte Slovenije, predgovor pa **Andrej Hozjan**.

Čeprav so se s problematiko zgodovine pošte pri nas posamezniki ukvarjali tudi že prej (med drugim Peter Radics v 19. stoletju, med obema vojnama Filip Šemrov, v novejšem času pa zlasti Majda Žontar, Ljudmila Bezlaj Krevel, Andrej Hozjan idr.), smo s tem delom dobili res temeljit pregled obravnavane tematike. Zajeto je obdobje od antike do leta 1995.

Vsebinsko je zbornik razdeljen v tri tematske sklope: *Razvojna obdobja pošte na Slovenskem*, *Ob 100-letnici poštne palače v Ljubljani (1896–1996)*, *Žigi, znamke, poštne celine in razglednice*.

Prvi sklop pričinja razprava **Marjete Šašel Kos**, ki v svojem prispevku *Pošta v antiki* prikaže splošni razvoj rimske pošte, njeno delovanje od začetkov v dobi republike in razvoj v času cesarstva. Pogoj za dobro organizacijo pošte so bile, kot poudarja avtorica, predvsem dobre ceste, za kar so Rimljani dobro poskrbeli. Avtorica med drugim tudi naglaša, da prenašanje sporočil z menjavanjem jezdecev ni bilo dovolj zanesljivo, zato je že cesar Avgust uvedel prenašanje pošte z enim kurirjem, ki je na določenih postajah le zamenjal voz. Zanimiva je analiza imen za poštne postaje (stationes, mansiones, mutationes). Avtorica se dotika tudi finančne organizacije pošte in pravi, da je ta nihala in prehajala od mestne uprave v državne roke. Že pred propadom zahodnega rimskega imperija je zaradi barbarskih vpadov poštna dejavnost precej nazadovala. Posebej je prikazano cestno in poštno omrežje med Akvilejo in Petoviono. Najpomembnejši vir za poznavanje poštnih postaj so itinerariji in avtorica se naslanja zlasti na podatke, ki jih nudijo *Tabula Peutingeriana*, *Itinerarium Antonini* in temu dodan *Itinerarium maritimum*, dalje še *Itinerarium Burdigalense* ter *Cosmographia* anonimnega ravenskega geografa.

Dva obsežna prispevka je napisal **Andrej Hozjan**. V prvem, *Srednjeveške oblike sporočil in korespondence na Slovenskem*, je najprej orisal to problematiko v širšem evropskem prostoru, za naše ozemlje pa so srednjeveški viri pokazali naslednje različne oblike prenosa sporočil: priložnostni (naključni) prenos, poklicno prenašanje sporočil, v izjemnih primerih tudi prenos preko posebnih